

PIJPENVONDST IN HET OBSERVANTENKLOOSTER TE AMERSFOORT

door Peter Ritmeester.

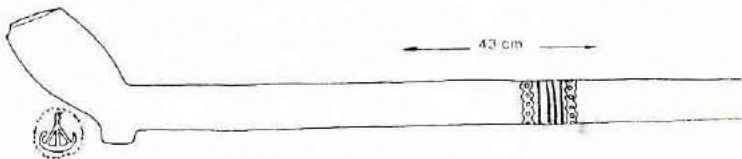
Op vrijdag 3 september werd het fraai gerestaureerde Observantenklooster in Amersfoort officieel in gebruik genomen. Daaraan vooraf ging een uitgebreide restauratieperiode, terwijl er tevens opgravingen verricht werden door de plaatselijke afdeling van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN). In de periode juni 1977 tot 23 januari 1980 werd er door een ploeg vrijwilligers gegraven, op zoek naar meer gegevens over het klooster en de diverse bewoners. Bij die opgraving kwamen een tweetal afvalputten tevoorschijn welke o.a. een hoeveelheid pijp materiaal bevatten.

Alle vondsten zijn beschreven en samengebundeld in een boekje met de titel "Observantenklooster Amersfoort". Het boekje is bij de boekenwinkels in Amersfoort te koop voor f 27,50 en bevat 185 pagina's.

Het door ons PKN lid, Peter Ritmeester, geschreven artikel over de pijpenvondst laten wij hierna volgen.

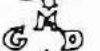

A. De pijpen uit de afvalkuil

Van de pijpen die met nog heel veel ander afvalmateriaal uit de grote afvalkuil in de voormalige kloosterhof zijn geborgen geeft de datering volgens Friederich ¹⁾ voor de vroegste exemplaren een jaartal van circa 1622 aan. Het overige materiaal is van latere datum. De volgende jaartallen waren vertegenwoordigd: 1622 (2x), 1625 (2x), 1628 (8x), 1630 (1x), 1631 (2x), 1632 (3x), 1634 (2x), 1638 (2x), 1640 (2x), 1645 (1x), 1648 (1x), plus nog enkele verdwaalde exemplaren uit 1736 (2x) 1798 en 1817 (elk 1x). In totaal kwamen ca. 55 pijpen uit de afvalkuil, waarvan de bovengenoemde volgens de eerder gemelde methode meetbaar waren. De overigen waren te zwaar beschadigd om de methode zonder meer toe te kunnen passen. Kennelijk zijn deze op een harde (stenen) vloer in stukken uiteengespat. Het was dan ook een hele verrassing om uit de tientallen koppen en honderden steelfragmenten een compleet exemplaar te kunnen reconstrueren (merk, "het Scheepje" 1638). Steellengte vanaf hiel tot mond stuk 431 mm.

Inventaris afvalkuil.

Lettermerken cat. A. Totaal 22 ex.

merk	aantal	jaar	merk	aantal	jaar
	1x	1648		4x	n.t.b.
	1x	1650		1x	n.t.b.
	1x	1634		1x	1628
	1x	n.t.b.		4x	1632/40
	2x	1625		2x	1634
	4x	1628/31			

Figuurmerken cat. B. Totaal 12 ex.

merk	aantal	jaar	merk	aantal	jaar
	1x	1645 De Ster		1x	? Het Zwaantje
	2x	1638 Het Scheepje		1x	? De Schenkan
	1x	? ?		2x	? De Spaarpot?
	1x	1798 (Gouda, Jacob Bos) Koning David		1x	? De Windhond
	1x	? De Truweel		1x	? De Halve Maan

Merkloos cat. C. Totaal 13 ex.

1628	6x	1640	1x
1631	1x	n.t.b.	3x
1632	2x		

Gemerkte onleesbare exemplaren cat. D 2 ex.

1622	1x	1628	1x
------	----	------	----

Roosmerk cat. E. Totaal 4 ex.

1622	1x		1630	1x
1628	1x		n.t.b.	1x

Zijmerk Roos cat. F. 2 ex.

1736	2x
------	----

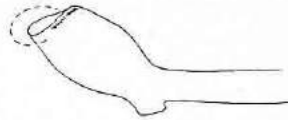
Cijfermerk cat. G. 1 ex.

1817 (Adrianus v. Buyen, Gouda)

Zelfde vormen.

Van slechts enkele pijpjes kan met enige stelligheid beweerd worden dat zij uit dezelfde mal afkomstig zijn. Deze vertonen alle dezelfde uitstulping aan de linkerbovenrand van de ketel.

Niettemin blijkt na meting dat het tijdsverschil tussen de een en de ander ongeveer 5 jaar bedraagt. Waarschijnlijk is dit tevens de marge die bij de methode Friederich in acht moet worden genomen. Het blijft overigens gevaarlijk het systeem al te letterlijk te interpreteren. Als indicatie is het goed bruikbaar. Voor het feit dat de koppen, zoals werd vastgesteld niet echt doorgerookt zijn moet een verklaring bestaan. De verscheidenheid van merken kan mogelijk mede een indicatie zijn voor de theorie dat het bezoekers van het logement De Doelen waren die de pijpen gebruikt hebben. Uit archivalia is bekend dat aldaar het "toebaksuygen" onder het genot van een glas wijn reeds vroeg in de 17e eeuw vrij algemeen plaats vond.

B. De pijpen uit de beerput

De beerput uit het Observantenklooster leverde naast andere voorwerpen ook een flinke hoeveelheid pijpekoppen (in totaal 117 stuks), stelen en fragmenten op. Na vele avonden passen en meten is het gelukt om 14 pijpen tot de juiste lengte te reconstrueren. Een leuk resultaat, temeer omdat tot nu toe maar betrekkelijk weinig bekend was over de steellengte van de stenen rookpijpjes uit de eerste jaren van de pijpreek-cultuur. Hele pijpen uit die tijd zijn immers zeldzaam. Van de 14 gereconstrueerde exemplaren was de helft van het zelfde type en mogelijk afkomstig uit Amersfoort.

De gemiddelde steellengte bedraagt 354 mm. Opvallend lang en moeilijk handelbaar, hoewel een der pijpen uit de afvalkuil nog zo'n 8 cm langer was. Overigens niet zo verwonderlijk; het rookgenot werd wel degelijk bevorderd door een lange steel, die ervoor zorgt dat de rook onderweg afkoelt.

Inventaris beerput.

jaar	1620	1622	1624	1626	1628	1630	1632	1634	1636	1638	1640
aantal	1	2	11	3	19	16	19	7	4	3	8

jaar	1642	1644	1646	1648	1652	1658	1668	1712	1728
aantal	2	8	2	1	1	1	1	1	1

Lettermerken op de hiel:

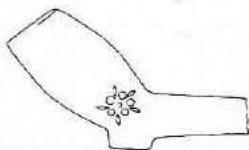
 ID - 15 HB - 12 FE - 4 IH - 5	 DD - 4 ii - 2 ii - 5 ii - 3 iw - 1	 SB - 2 iw - 1 MH - 1 TG - 2
--	--	--

Figuurmerken op de hiel:

 - 7 - 5 - 3	 - 3 - 1 - 1	 - 1 - 1 - 1
--	---	--

Merkloos: 29 en 3 onleesbaar

Zijmerken: 4

Amersfoortse pijpen.

De pijpmakersindustrie in Amersfoort heeft weinig voorgesteld. Er was b.v. geen gilde zoals in Gorcum en later ook in Gouda. Wel waren er pijpmakers. Bekend is dat een zekere Wouter Jans van Eck in 1654 van de regeerders der stad Amersfoort het recht verkreeg om als enige binnen de stad pijpen te maken. Een monopolie dus. Het recht werd voor vier jaar verleend en nog enkele malen hernieuwd. Op 30 december 1667 vervalt het recht en is het voortaan "een ieder vrij om het tabakspijpmaken binnen dezen stede te exerceren".²⁾

De meeste pijpjes uit het Observantenklooster dateren, althans volgens de "methode Friederich" van voor 1654. Zijn er dan geen Amersfoortse pijpen in de put terecht gekomen?

Aangezien de methode Friederich niet geheel betrouwbaar is laten we die even voor wat het is en vermeien ons in de volgende theorie. Een aantrekkelijke veronderstelling is, dat de eerder genoemde exemplaren te Amersfoort vervaardigd zouden zijn. Waarom?

Een paar veronderstellingen:

- dit type komt verhoudingsgewijs vaak voor (10 op de 117).
- buiten Amersfoort zijn ze voor zover mij bekend nimmer gevonden.
- de pijpen zijn merkloos, een monopolie maakte het merken immers vrijwel overbodig.
- het materiaal is van matige kwaliteit en zijn vrij slecht afgewerkt. Ook hier kan het monopolie, dus geen concurrentie van invloed zijn op het uiteindelijke resultaat.

Hopelijk zal uit een nadere studie en ander vondsten-materiaal wat meer duidelijkheid ontstaan om deze theorie op zijn waarde te toetsen.

Geheel versierd.

Een kleine verrassing nl. een verdwaalde Jonas-pijp uit 1640, ook wel Sir Walter Raleigh-pijp genoemd. Lange tijd werd aangenomen, dat de afgebeelde figuur Sir Walter Raleigh, de Engelse staatsman uit de tijd van Elisabeth I moest voorstellen. Enkele jaren geleden werden er echter dergelijke pijpjes gevonden, welke op de steel de naam IONAS droegen. Het monster dat op de steel voorkomt bij dergelijke pijpjes, doet inderdaad vermoeden dat het om Jonas (uit de walvis) gaat.

Tenslotten dient nog te worden opgemerkt dat enkele pijpstellen uit de verhandeling een steelversiering droegen met de Franse lelie, net als de roos van Tudor een veel gebruikt decor bij 17e eeuwse pijpjes.

Noten:

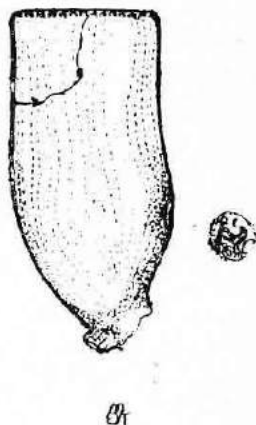
1) Methode Friederich, ontwikkeld door wijlen de heer F.H.W. Friederich. De methode komt neer op het meten van de inhoud volgens de formule $HxBxO$ (hoogt x breedte x diameter kop-opening). Het produkt wordt in de door Friederich samengestelde grafiek teruggezocht om zodoende het jaartal te kunnen bepalen. Zie A.W.N. monografie nr.2, 1975

2) Informatie ontleend aan een artikel van H.Tupan in de Pijpelogische Kring Nederland, 2e jaargang nr.7

Volgens een mededeling van W.J. van Hoorn waren er voor 1654 ook reeds pijpmakers te Amersfoort gevestigd.

VERVOLG "PIJPEN UIT HAMBURG"

Niet lang nadat ik het artikel over de vondsten uit Hamburg²⁾ bij de redactie had ingeleverd, werd de regel 'Het hoogzwangere tulpmodel heb ik in ons land echter nog niet gevonden', al achterhaald. Bij Reeuwijk vond ik zo'n pijpekopje met bult. Op deze welving werd het merk de leeuw in Hollandse tuin of de Hollandse duit, ingedrukt. Het behoorde toe aan Frans Verzijl¹⁾ uit Gouda. Vergeleken met de Hamburgse vondst is vooral het grootte verschil opmerkelijk. De Hamburgse koppen meten h 52; b 23,5; \emptyset 18,5 tegen resp. 44,5; 21; 17,5 van de vondst uit Reeuwijk. Het laatste pijpje moet dan ook tussen 1745 en 1765 gemaakt zijn. Het korte hieltje, dat in een vlakje eindigt, is voorzien van één Gouds wapentje. Dit wapentje en de vele dunne glanzende strepen, ontstaan door het wrijven van de kop met een agaasteen, duiden op een hoge kwaliteit.

Na het uitblijven van reacties van verzamelaars en het ontbreken van dit type in het vondstverslag uit Waddinxveen¹⁾, mogen we aannemen dat dit "éénzijdige tulpmodel" weinig gemaakt werd. Ook dit sierlijke model getuigt van het grote vakmanschap van de Goudse pijpmakers uit de achttiende eeuw.

Piet Smiesing

Literatuur:

- 1) Het Goudse pijpmakersgeslacht Verzijl, J.v.d.Meulen, PKN no.15 pag.52
- 2) Pijpen uit Hamburg, Piet Smiesing en Hans Brinkerink, PKN no.18 pag.38